

การพัฒนาเชิงพื้นที่เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนผ่านกรอบแนวคิดการดำรงชีพ
อย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาตำบลตาเมียง อำเภอมดรัก จังหวัดสุรินทร์*
AREA-BASED DEVELOPMENT FOR POVERTY ALLEVIATION THROUGH SUSTAINABLE
LIVELIHOODS FRAMEWORK: A CASE STUDY OF TAMIANG SUBDISTRICT, PHANOM
DONG RAK DISTRICT, SURIN PROVINCE

ลดาวัลย์ ปัญตะยัง^{1*}, อุบลวรรณ สุวรรณภูสิทธิ์²

Ladawan Puntayoung^{1*}, Ubonwan Suwannaputit²

¹คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ สุรินทร์ ประเทศไทย

¹Faculty of Humanities and Social Sciences, Surindra Rajabhat University, Surin, Thailand

²คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ สุรินทร์ ประเทศไทย

²Faculty of Management Science, Surindra Rajabhat University, Surin, Thailand

*Corresponding author E-mail: ladawan.young@gmail.com

*Tel: 089-224-2869

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อออกแบบโครงการช่วยเหลือคนจนโดยการสร้างและใช้นวัตกรรมแก้จนที่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่ตำบลตาเมียง อำเภอมดรัก จังหวัดสุรินทร์ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยและพัฒนา บูรณาการร่วมกับกระบวนการคิดเชิงออกแบบและกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน ประชากร ได้แก่ ครั้วเรือนยากจนตามฐานข้อมูลปี พ.ศ. 2564 จำนวน 677 ครั้วเรือน และกลุ่มตัวอย่างคัดเลือกแบบเจาะจง จำนวน 45 ครั้วเรือน เครื่องมือวิจัยประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง แบบสำรวจข้อมูลทุนการดำรงชีพ และแบบบันทึกกระบวนการเรียนรู้ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า ครั้วเรือนยากจนมีศักยภาพทุนการดำรงชีพโดยรวมอยู่ในระดับ “อยู่ยากถึงอยู่ลำบาก” โดยเฉพาะทุนทางสังคมมีคะแนนเฉลี่ยต่ำที่สุด (1.39 จากคะแนนเต็ม 4.00) สะท้อนถึงข้อจำกัดด้านความสัมพันธ์และเครือข่ายทางสังคมในชุมชน จากข้อค้นพบดังกล่าว ผู้วิจัยได้พัฒนานวัตกรรมกระบวนการเพื่อออกแบบโครงการช่วยเหลือคนจนที่มุ่งปรับเปลี่ยนวิถีคิดและฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน โดยใช้แนวคิด “ศาลทวดา” เป็นกระบอกสะท้อนตนเองเพื่อให้ตระหนักรู้ในศักยภาพของตนเองสู่การลงมือทำด้วยตนเอง อันนำไปสู่การลดการพึ่งพิงจากภายนอก ควบคู่กับกิจกรรม “ลงแขกเพาะกล้าไม้” และ “วงโสเหล่” ซึ่งทำหน้าที่เป็นพื้นที่สำหรับแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เสริมสร้างทุนทางสังคม นอกจากนี้ นวัตกรรมดังกล่าวช่วยปรับบทบาทของครั้วเรือนยากจนจาก “ผู้พึ่งพิง” สู่ “การพึ่งพาตนเอง” โดยการแปลงทุนธรรมชาติให้เป็นสินทรัพย์เชิงเศรษฐกิจ ส่งผลให้ครั้วเรือนมีรายได้เฉลี่ยเพิ่มขึ้นร้อยละ 33.21 เมื่อเทียบกับรายได้เดิมหรือคิดเป็น 1,151.02 บาทต่อครั้วเรือนต่อเดือนและก่อให้เกิดห่วงโซ่คุณค่าใหม่ที่เอื้อต่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การพัฒนาเชิงพื้นที่, การแก้ไขปัญหาความยากจน, การดำรงชีพอย่างยั่งยืน, นวัตกรรมกระบวนการ

Abstract

This research aimed to design a poverty alleviation program through the development and application of context-specific innovative interventions in Tamien Subdistrict, Phanom Dong Rak District, Surin Province. The study employed a research and development approach, integrated with design thinking processes and the sustainable livelihoods framework. The population consisted of 677 poor households identified from the 2021 database, while 45 households were purposively selected as the sample. Research instruments included semi-structured interviews, a livelihood assets survey, and a learning process documentation form. Data were analyzed using descriptive statistics, including percentage and mean, together with content analysis. The findings revealed that poor households exhibited an overall level of livelihood capital potential ranging from 'difficult' to 'highly constrained'. In particular, social capital recorded the lowest mean score (1.39 out of a maximum of 4.00), reflecting significant limitations in social relationships and community networks. Based on these findings, the researcher developed a process innovation to design poverty alleviation projects aimed at shifting mindsets and restructuring social relations. By utilizing the "Guardian Spirit Shrine" (San Tewada) concept as a metaphor for self-reflection, the innovation fosters self-awareness of individual potential, leading to self-directed action and a reduction in external dependency. This process is integrated with "Collaborative Seedling Cultivation" and "Circle Dialogues", which serve as communal spaces for knowledge exchange and the strengthening of social capital. Ultimately, this innovation elevates the status of impoverished households from "dependents" to "self-reliant agents" by transforming natural capital into economic assets. As a result, households experienced an average income increase of 33.21% compared to their original income, equivalent to 1,151.02 THB per household per month, while also generating a new value chain that supports sustainable self-reliance.

Keywords: Area-Based Development, Poverty Alleviation, Sustainable Livelihoods, Process Innovation

บทนำ

ปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำทางสังคมเป็นวาระสำคัญของประเทศไทย โดยถูกกำหนดไว้ในยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561 - 2580) แนวทางการแก้ไขปัญหาได้ปรับเปลี่ยนจากนโยบายสวัสดิการแบบทั่วไปไปสู่การใช้ข้อมูลขนาดใหญ่ เช่น Thai People Map and Analytics Platform (TPMAP) เพื่อระบุตัวตนและปัญหาของประชาชนอย่างแม่นยำ สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาเชิงพื้นที่ที่คำนึงถึงบริบทและทุนทางสังคมของแต่ละท้องถิ่น (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2563) อย่างไรก็ตาม ความยากจนในปัจจุบันมีลักษณะเป็นปัญหาหลายมิติ ครอบคลุมทั้งด้านรายได้ การศึกษา สุขภาพ คุณภาพชีวิต และการเข้าถึงบริการของรัฐ โดยเมื่อพิจารณาผ่านกรอบแนวคิดการดำรงชีพที่ยั่งยืน (Sustainable Livelihoods Framework: SLF) พบว่ารากเหง้าสำคัญเกิดจากการขาดสมดุลของ "ทุนการดำรงชีพ" ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ และทุนเศรษฐกิจ (DFID, 1999) ประกอบกับข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง เช่น ปัญหาสุขภาพเรื้อรัง การขาดปัจจัยการผลิตและที่ดินทำกิน รวมถึงขาดทักษะทางการเงิน ล้วนเพิ่มความเปราะบางของครัวเรือนยากจน ขณะเดียวกันยังปรากฏปัญหาจากฐานข้อมูลส่วนกลางไม่สามารถสะท้อนพลวัตของทุนในระดับพื้นที่ได้อย่างครบถ้วน (หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.), 2566) โดยเฉพาะความไม่สอดคล้องในเชิงรูปธรรม อาทิ การมีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านแต่ไม่ได้อาศัยอยู่จริง เนื่องจากสมาชิกวัยแรงงานย้าย

ออกไปทำงานนอกพื้นที่ ทำให้การประเมินรายได้และเกณฑ์ความช่วยเหลือคลาดเคลื่อนจากสภาพการพึ่งพิงจริง รวมถึงการบันทึกสถานะว่างงาน ในฐานข้อมูลรัฐซึ่งไม่สะท้อนกิจกรรมทางเศรษฐกิจจนครบถ้วน เช่น การรับจ้างทั่วไปหรือการค้าขายรายวันที่มีความไม่แน่นอนสูง ส่งผลให้การออกแบบมาตรการช่วยเหลือไม่ครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายที่แท้จริง และไม่สามารถสนับสนุนการใช้ทุนที่มีอยู่เพื่อพัฒนากลยุทธ์การดำรงชีพให้หลุดพ้นจากความยากจนอย่างยั่งยืนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สำหรับพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ จากการบูรณาการความร่วมมือของภาคีเครือข่ายในปี พ.ศ. 2563 พบครัวเรือนยากจนเป้าหมายจำนวน 13,704 ครัวเรือน โดยอำเภอพนมดงรักเป็นพื้นที่ที่มีสัดส่วนคนจนสูงที่สุดของจังหวัด คิดเป็นร้อยละ 16.69 ทั้งนี้ ครัวเรือนส่วนใหญ่มีรายได้ไม่แน่นอนถึงร้อยละ 85.17 และมีภาระหนี้สินสูงถึงร้อยละ 66.08 (พงษ์ชาญ ญ ลำปาง และคณะ, 2565) สะท้อนให้เห็นถึงความเปราะบางทางเศรษฐกิจและข้อจำกัดด้านความมั่นคงในการดำรงชีพของประชาชนในพื้นที่ชายแดน นอกจากนี้ ยังพบข้อจำกัดสำคัญของระบบการช่วยเหลือภาครัฐ คือ การดำเนินงานส่วนใหญ่ยังคงมุ่งเน้นการสงเคราะห์ระยะสั้น มากกว่าการเสริมสร้างศักยภาพเพื่อให้ครัวเรือนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน อีกทั้งการเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างหน่วยงานยังขาดความเป็นระบบ ส่งผลให้การส่งต่อและติดตามความช่วยเหลือขาดความต่อเนื่อง (สุพวงศ กิติภักย์พิบูลย์, 2564)

ภายใต้บริบทดังกล่าว จึงดำเนินโครงการวิจัยในพื้นที่ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชาที่มีความซับซ้อนทั้งในมิติทางสังคมและทรัพยากรการดำรงชีพ โดยพื้นที่ดังกล่าวมีพัฒนาการจากการเป็นหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน (ปชด.) ตามนโยบายความมั่นคงของรัฐตั้งแต่ปี พ.ศ. 2523 รัฐได้จัดตั้งชุมชนผ่านการรวมครัวเรือนจากกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ได้แก่ เขมร ลาว และกูย ซึ่งอพยพมาจากต่างถิ่นให้อยู่รวมกันในพื้นที่จัดสรรเพื่อความสะดวกในการควบคุม ดูแล และป้องกันชายแดน การก่อตัวของชุมชนจึงเป็นลักษณะการจัดตั้งจากภาครัฐแตกต่างจากการรวมตัวตามวิถีชุมชนดั้งเดิม ส่งผลให้โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและเครือญาติภายในชุมชนไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร นอกจากนี้รูปแบบการถือครองและการเข้าถึงทรัพยากรมีความซับซ้อน เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเขตปฏิรูปที่ดิน พื้นที่ตั้งหน่วยตำรวจตระเวนชายแดน (ตชด.) และที่สาธารณประโยชน์ ส่งผลให้ครัวเรือนยากจนจำนวนมากยังคงไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง โดยพบว่าร้อยละ 46.46 ประสบปัญหาไร้ที่ดินทำกิน (พงษ์ชาญ ญ ลำปาง และคณะ, 2565)สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าปัญหาความยากจนในพื้นที่ไม่ได้เกิดจากมิติทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่เชื่อมโยงกับเงื่อนไขเชิงโครงสร้างสังคมและการเข้าถึงทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียม

ดังนั้น การประยุกต์ใช้กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihoods Framework: SLF) เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของทุนการดำรงชีพทั้ง 5 มิติ ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ และทุนการเงิน จึงเป็นแนวทางสำคัญในการทำความเข้าใจข้อจำกัดและศักยภาพของครัวเรือนยากจนในบริบทพื้นที่เฉพาะ อันจะนำไปสู่การออกแบบนวัตกรรมการแก้ไขปัญหาความยากจนที่เหมาะสมกับบริบทของตำบลตาเมียง การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งแสวงหาแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของครัวเรือนยากจนในพื้นที่ตำบลตาเมียง โดยเน้นการเสริมศักยภาพการพึ่งพาตนเองเพื่อลดความเปราะบางทางเศรษฐกิจและสังคมสู่การดำรงชีพที่ยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อออกแบบโครงการแก้ไขปัญหาคความยากจนด้วยนวัตกรรมกระบวนการที่สอดคล้องกับบริบทการพัฒนาเชิงพื้นที่ ในพื้นที่ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยและพัฒนา (Research and Development: R&D) ผสมผสานกับกระบวนการคิดเชิงออกแบบ (Design Thinking) (The d.school, 2010) และกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่าง

ยั่งยืน (Sustainable Livelihoods Framework: SLF) (DFID, 1999) โดยมุ่งพัฒนาโครงการแก้ไขปัญหความยากจนด้วยนวัตกรรมกระบวนการให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชนเป้าหมาย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ครั้วเรือนยากจนในพื้นที่ตำบลตาเมียง อำเภอนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ ตามฐานข้อมูลปี 2564 จำนวน 677 ครั้วเรือน ใน 12 หมู่บ้าน (พงษ์ชาญ ณ ลำปาง และคณะ, 2565) กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ครั้วเรือนยากจนที่เข้าร่วมโครงการแก้ไขปัญหความยากจนจำนวนทั้งสิ้น 45 ครั้วเรือน จาก 5 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านตาเมียงหมู่ที่ 1 บ้านตาเมียงหมู่ที่ 12 บ้านพนมดินใหม่ หมู่ที่ 4 บ้านหนองคันนาหมู่ที่ 5 และบ้านพุนสุ หมู่ที่ 9

วิธีการได้มาซึ่งกลุ่มตัวอย่าง คัดเลือกโดยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยกำหนดเกณฑ์การคัดเลือก ได้แก่ 1) เป็นครั้วเรือนยากจนตามฐานข้อมูลในพื้นที่ 2) เป็นกลุ่มเป้าหมายที่มีศักยภาพแฝงในการพัฒนาอาชีพ อาทิ มีสมาชิกในวัยแรงงานหรือมีพื้นที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมต่อการสร้างโรงเรือนต้นแบบ 3) มีความสมัครใจโดยได้รับการประเมินเบื้องต้นผ่านเวทีระดับหมู่บ้านว่ามีความพร้อมในการปรับเปลี่ยนและยอมรับเงื่อนไขการทำงานร่วมกันเป็นเครือข่าย

การสร้างเครื่องมือและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย 1) แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างเกี่ยวกับบริบทและปัญหความยากจนของครั้วเรือน 2) แบบสำรวจข้อมูลทุนการดำรงชีพ 5 มิติ 3) แบบบันทึกกระบวนการเรียนรู้จากเวทีการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่าย การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือดำเนินการโดยการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา โดยผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน พบว่าค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) มีค่าเท่ากับ 1.00 คณะผู้วิจัยได้นำเครื่องมือไปทดลองใช้และการปรับปรุงแก้ไขเครื่องมือให้เหมาะสมกับบริบทพื้นที่

การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล ดำเนินงาน 5 ระยะ ดังนี้ 1) การทำความเข้าใจปัญหาและกำหนดประเด็นเป้าหมาย (Empathize & Define) โดยวิเคราะห์ทุนการดำรงชีพ 5 มิติ (SLF) ของประชากร 677 ครั้วเรือน เพื่อคัดกรองสู่การเข้าร่วมโครงการแก้ไขปัญหความยากจน 45 ครั้วเรือน 2) การสร้างสรรค์แนวคิด (Ideate) ผ่านการจัดเวทีภาคีเครือข่ายสู่การตัดสินใจพัฒนารูปแบบอาชีพเสริม 3) การสร้างต้นแบบ (Prototype) ออกแบบนวัตกรรมกระบวนการผ่าน “ปราชญ์พี่เลี้ยงชุมชน” เพื่อจัดความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่และใช้แผนธุรกิจชุมชน (Business Model Canvas) กำหนดกลยุทธ์การผลิตและการตลาด 4) การทดลองปฏิบัติการ (Test) ในพื้นที่นาร่องบ้านหนองคันนาผ่านกิจกรรมลงแขกสร้างโรงเรือนและการสื่อสารเชิงบวกในกลุ่มผ่านกิจกรรม “โสหุ่ย” เพื่อเสริมความมั่นใจและแรงจูงใจแก่คนจนเป้าหมาย 5) การประเมินผลและปรับปรุง (Feedback) วิเคราะห์รายได้จริงและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ด้วยการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้จากเวทีการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายเพื่อพัฒนาไปสู่ห่วงโซ่คุณค่าใหม่ที่คนจนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

การวิเคราะห์ข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) การวิเคราะห์เชิงปริมาณ ใช้สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ร้อยละ (Percentage) เพื่ออธิบายลักษณะข้อมูลพื้นฐานของครั้วเรือน และค่าคะแนนเฉลี่ย (Mean Score) เพื่อประเมินศักยภาพทุนการดำรงชีพ 5 มิติ (SLF) โดยกำหนดเกณฑ์การแปลผลค่าคะแนนเฉลี่ยออกเป็น 4 ระดับ คือ 1.00 - 1.75 หมายถึง ระดับอยู่ลำบาก (มีทุนการดำรงชีพน้อยมาก ขาดแคลนปัจจัยพื้นฐาน มีภาวะพึ่งพิงสูง), 1.76 - 2.50 หมายถึง ระดับอยู่ยาก (มีทุนจำกัด เริ่มมีความเสี่ยง พึ่งพาตนเองได้น้อย) , 2.51 - 3.25 หมายถึง ระดับอยู่พอได้ (มีทุนเพียงพอต่อการดำรงชีพขั้นพื้นฐาน เริ่มมีความมั่นคงแต่ยังไม่มีเงินออม) และ 3.26 - 4.00 หมายถึง ระดับอยู่ดี (มีทุนเข้มแข็ง และพึ่งพาตนเองได้) (พงษ์ชาญ ณ ลำปาง และคณะ, 2565) 2) การวิเคราะห์เชิงคุณภาพ ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างเพื่อวิเคราะห์บริบท ปัญหา กระบวนการดำเนินงาน และผลลัพธ์ของนวัตกรรมแก้จนในระดับพื้นที่

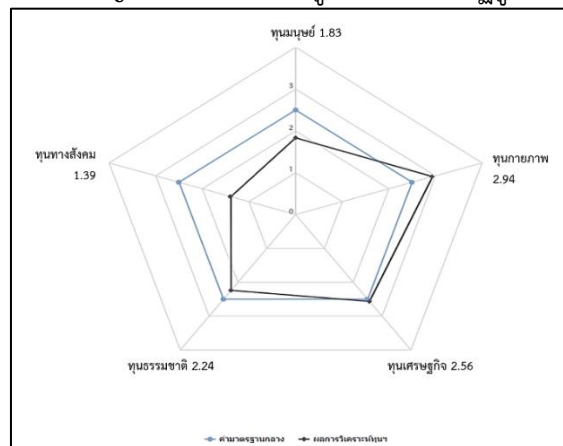

ผลการวิจัย

พบว่า โครงการแก้ไขปัญหาคาความยากจนจำเป็นต้องอาศัยการออกแบบนวัตกรรมกระบวนการที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมและฐานทรัพยากรของพื้นที่ เพื่อยกระดับศักยภาพของครัวเรือนยากจนจากภายใน และสร้างความสามารถในการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน

1. สถานการณ์ความยากจนเชิงพื้นที่และลักษณะโครงสร้างครัวเรือน พบว่า ตำบลตาเมียงมีครัวเรือนยากจนเป้าหมายจำนวน 677 ครัวเรือน ใน 12 หมู่บ้าน โดยเป็นพื้นที่ชายแดนที่มีลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรม ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ลาว และกวย ซึ่งมีการผสมผสานทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตอย่างกลมกลืน ทั้งนี้ ด้านทุนมนุษย์พบลักษณะของ “ครัวเรือนแห่งกลาง” โดยมีสมาชิกเฉลี่ยมากกว่า 4 คนต่อครัวเรือน และมีสัดส่วนประชากรวัยเด็กและผู้สูงอายุในระดับสูง จากการสัมภาษณ์ พบว่า วัยแรงงานส่วนใหญ่มีวุฒิการศึกษามัธยมศึกษาจบชั้นประถมศึกษาตอนต้นหรือต่ำกว่า มีแนวโน้มย้ายถิ่นออกนอกพื้นที่เพื่อแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้เกิดภาวะพึ่งพิงสูงและขาดกำลังแรงงานในการผลิตภาคเกษตร นอกจากนี้ แม้ชุมชนจะมีทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เข้มแข็ง แต่ข้อจำกัดด้านรายได้และภาระการดำรงชีพทำให้ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากทุนดังกล่าวได้อย่างเต็มศักยภาพ ขณะที่ทุนธรรมชาติยังถูกใช้ประโยชน์น้อยจากข้อจำกัดด้านแรงงานและองค์ความรู้ ส่วนทุนเศรษฐกิจยังเผชิญปัญหารายได้ไม่มั่นคง หนี้สินเรื้อรัง และทุนกายภาพพบว่าความไม่มั่นคงด้านสิทธิในที่ดินทำกิน เนื่องจากพื้นที่จำนวนมากเป็นเพียงที่ดินจัดสรรเพื่อการทำประโยชน์หรือพื้นที่ภายใต้กรรมสิทธิ์ของรัฐ ทำให้ไม่สามารถนำไปใช้เป็นหลักประกันทางการเงินหรือแปรเปลี่ยนเป็นทุนทางเศรษฐกิจได้ ส่งผลให้ครัวเรือนไม่สามารถแปรเปลี่ยนทรัพยากรที่มีอยู่ให้เป็นโอกาสทางเศรษฐกิจได้อย่างยั่งยืน

2. ผลการประเมินศักยภาพทุนการดำรงชีพตามกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (SLF) พบว่า ครัวเรือนยากจนมีศักยภาพโดยรวมอยู่ในระดับ “อยู่ยากถึงอยู่ลำบาก” สามารถจำแนกเป็นรายมิติ ได้แก่ 1) ทุนทางสังคม (Social Capital) มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดที่ 1.39 คะแนน (ระดับอยู่ลำบาก) สะท้อนข้อจำกัดเชิงโครงสร้างจากการถูกตีตราทางสังคม ส่งผลให้ครัวเรือนยากจนขาดการมีส่วนร่วมทางสังคมและการเข้าถึงเครือข่ายความรู้ในชุมชน 2) ทุนมนุษย์ (Human Capital) มีค่าเฉลี่ย 1.83 คะแนน (ระดับอยู่ยาก) โดยข้อจำกัดหลักมาจากโครงสร้างประชากรที่ไม่สมดุลและภาวะพึ่งพิงสูง ทำให้ขีดความสามารถในการพัฒนาทักษะอาชีพลดลง 3) ทุนธรรมชาติ (Natural Capital) มีค่าเฉลี่ย 2.24 คะแนน (ระดับอยู่ยาก) สะท้อนถึงการเข้าถึงทรัพยากรที่จำกัดและการเสื่อมโทรมของทรัพยากรในพื้นที่ 4) ทุนเศรษฐกิจ (Financial Capital) มีค่าเฉลี่ย 2.56 คะแนน (ระดับอยู่พอได้) แม้มีระดับปานกลาง แต่ยังพบปัญหาหนี้สินเรื้อรังและการขาดการออม และ 5) ทุนกายภาพ (Physical Capital) มีค่าเฉลี่ยสูงสุดที่ 2.94 คะแนน (ระดับอยู่พอได้) อย่างไรก็ตาม ร้อยละ 46.46 ของครัวเรือนยังไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง โดยส่วนใหญ่ถือครองเพียงที่อยู่อาศัยในเขตปริมณฑลที่ดิน ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 ค่าเฉลี่ยศักยภาพทุน 5 มิติ ของครัวเรือนยากจน

3. การพัฒนาโครงการแก้ไขปัญหาคความยากจนด้วยนวัตกรรมกระบวนการที่สอดคล้องกับบริบทการพัฒนาเชิงพื้นที่โดยมีกลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมโครงการแก้ไขปัญหาคความยากจน 45 ครัวเรือน จาก 5 หมู่บ้าน ผลการวิจัย พบว่า มีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ ดังนี้

3.1 การปรับเปลี่ยนวิธีคิดและการยกระดับทุนมนุษย์ ให้ความสำคัญกับการแก้ไขข้อจำกัดด้านแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์และความกลัวต่อความล้มเหลวของครัวเรือนยากจน โดยการประยุกต์ใช้แนวคิด “ศาลเทวดา” เพื่อสะท้อนตนเองผ่านกระจกเงา เพื่อสร้างการตระหนักรู้ว่า “ตนเองคือที่พึ่งแห่งตน” นำไปสู่การสร้างเชื่อมั่นในตนเองเพื่อลดภาวะพึ่งพิงสู่การพึ่งพาตนเอง ควบคู่กับการพัฒนาทักษะอาชีพผ่านกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงและการสะท้อนคิด จากการดำเนินงานพบว่ากลุ่มเป้าหมายมีทัศนคติที่เปลี่ยนไปจากเดิมที่เคยท้อแท้ต่อโชคชะตา ดังที่สมาชิกกลุ่มท่านหนึ่งสะท้อนความรู้สึกในอดีตว่า “...เฮ็ดอียังก็ล้มเหลว บ่ประสบผลสำเร็จนำเขา กะเลยหยุดคิดหยุดชวนขาย...” (สมาชิกกลุ่มเพาะกล้าไม้ ก, 2565) แต่เมื่อผ่านกระบวนการสะท้อนตนเองผ่านกระจกเงาในศาลเทวดา ประชาชนชาวบ้านได้ช่วยสร้างความเชื่อมั่นใหม่ด้วยหลักคิดที่ว่า “...ให้เอากระจกมาเฮ็ดศาล...ยามเฮาต้องการโตช่วยในการทำงาน ให้เฮาส่งเข้าไปในศาลนั้นละ เฮาจะเห็นว่ามีเทวดาคอยช่วยเหลือเฮาอยู่ เทวดาองค์นั้นก็คือโตเฮาเองนั่นละ...” (ประพันธ์ พาละพล, 2564) ส่งผลให้เกิดการตระหนักรู้ว่าตนเองคือที่พึ่งแห่งตน ไปสู่การลงมือปฏิบัติเพื่อพึ่งพาตนเองอย่างมีเป้าหมาย ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 ศาลเทวดาเป็นกระจกสะท้อนตนเองเพื่อให้ตระหนักรู้และลงมือทำเพื่อตนเอง

3.2 การเสริมสร้างพลังและความร่วมมือผ่านทุนทางสังคม มุ่งแก้ไขปัญหาคความยากจนและการเบียดขับทางสังคมผ่านกิจกรรม “ลงแขกเพาะกล้าไม้” ดังภาพที่ 3 และ “วงโสเหล่” เพื่อสร้างบรรยากาศการสื่อสารเชิงบวกกระบวนการนี้ช่วยคลายกำแพงความอับอายที่คนจนมักถูกมองว่า “...เป็นคนบ่เข้าสังคมนำหมุ่มกถูกนิทาถูกว่า...” (สมาชิกกลุ่มเพาะกล้าไม้ ข, 2565) โดยปรับเปลี่ยนบรรยากาศการเรียนรู้ที่เป็นกัลยาณมิตรผ่านวงโสเหล่ ซึ่งประธานกลุ่มได้เสริมสร้างความไว้วางใจโดยกล่าวว่า “...หากมีอียังบ่เข้าใจกัน ให้ว่าโลด ถามกันในกลุ่มก่อน อย่าไปว่ากันข้างนอก...” (ท่านอง เชื่อมกลาง, 2565) และได้รับการหนุนเสริมจากประชาชนชาวบ้านที่เป็นพี่เลี้ยงว่า “...มีอียังมาถาม หรือโทรเรียกให้ไปหาที่เฮือน (บ้าน) ก็ได้...” (สุขสันต์ ละผิว, 2565) แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน นำไปสู่การเปลี่ยนบทบาทจากผู้รับมาเป็นผู้ให้ดังที่สมาชิกกล่าวว่า “...ตอนนี้เพาะกล้าไม้เป็นแล้ว ทำเองได้แล้ว ใครจะซื้อก็ขาย ใครมาขอก็ให้ ก็แจกไปปลูก แบ่ง ๆ กันไป...” (สมาชิกกลุ่มเพาะกล้าไม้ ค, 2565)

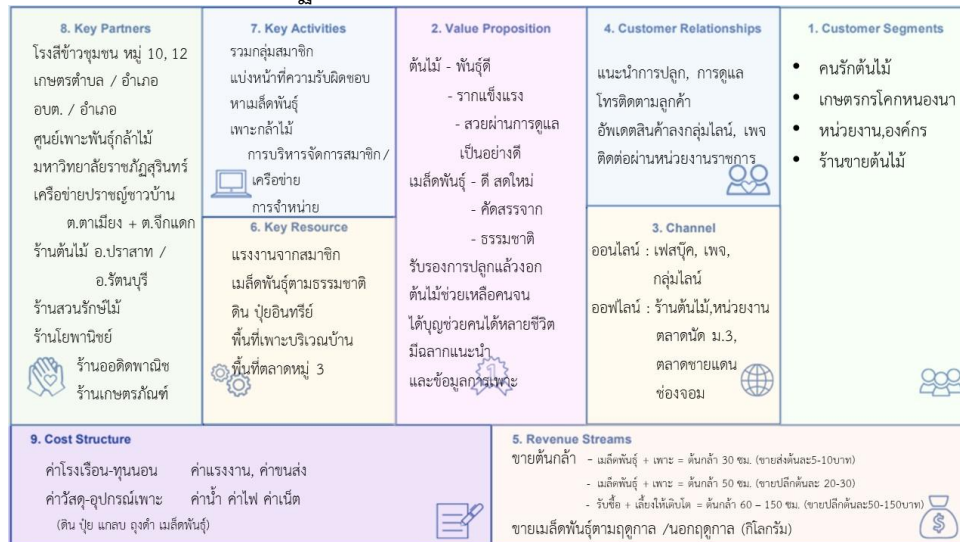

ภาพที่ 3 การลงแขกเพาะกล้าไม้

3.3 การใช้ทุนธรรมชาติเป็นฐานการผลิตและการสร้างมูลค่าเพิ่ม โดยนำเมล็ดพันธุ์ไม้ป่าจากเทือกเขาพนมดงรัก มาใช้เป็นวัตถุดิบหลักในการผลิต “กล้าไม้” ซึ่งมีลักษณะเป็นการใช้ทรัพยากรต้นทุนต่ำแต่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มสูง ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนสถานะของทรัพยากรจาก “ทรัพยากรเพื่อยังชีพ” สู่ “สินทรัพย์เชิงเศรษฐกิจ”

3.4 การพัฒนาแผนธุรกิจและการเชื่อมโยงกระบวนการผลิตและจำหน่าย (Business Model Canvas: BMC) เพื่อยกระดับครัวเรือนยากจนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจฐานรากในฐานะ “ผู้ผลิต” โดยเชื่อมโยงเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน เช่น การรวมกลุ่มวิสาหกิจชุมชนในระดับตำบล และการเชื่อมโยงกับผู้ประกอบการ (SMEs) และหน่วยงานภาครัฐ ดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4 แบบจำลองแผนธุรกิจกลุ่มเพาะกล้าไม้ ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์

4. ผลลัพธ์เชิงสังคมและเศรษฐกิจ พบว่า สามารถจัดตั้งกลุ่มเพาะพันธุ์กล้าไม้ได้จำนวน 5 กลุ่ม ครอบคลุมสมาชิกทั้งสิ้น 74 ครัวเรือน โดยในจำนวนนี้เป็นครัวเรือนยากจนเป้าหมายจำนวน 45 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 60.81 และมีพัฒนาการต่อเนื่องสู่การจัดตั้งเป็นวิสาหกิจชุมชน 1 กลุ่ม ในมิติทางสังคมพบการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ 1) เกิดการเปลี่ยนบทบาทของครัวเรือนยากจนจาก “ผู้ได้รับความช่วยเหลือ” สู่ “ผู้ร่วมพัฒนา” ที่มีส่วนร่วมในการออกแบบและขับเคลื่อนกิจกรรม 2) เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครัวเรือนยากจนกับประชาชนชาวบ้านในฐานะ “พี่เลี้ยง” ซึ่งช่วยเสริมสร้างทุนทางสังคมและความไว้วางใจ 3) เกิดพื้นที่การเรียนรู้ร่วมในชุมชน เช่น วงสนทนา (วงโสเหล่) และกิจกรรมลงแขก ซึ่งทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการถ่ายทอดองค์ความรู้และสร้างการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม และ 4) ครัวเรือนยากจนมีแรงจูงใจและความเชื่อมั่นในการพึ่งพาตนเองเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน

ในมิติทางเศรษฐกิจ พบว่า ในช่วงระยะเวลา 3 เดือน (มีนาคม - พฤษภาคม 2565) กลุ่มเป้าหมายสามารถสร้างรายได้รวมทั้งสิ้น 51,796 บาท โดยจำแนกเป็นรายได้จากกล้าไม้ป่า 33,846 บาท (เฉลี่ย 752.13 บาทต่อครัวเรือนต่อเดือน) รายได้จากเมล็ดพันธุ์ 4,550 บาท และรายได้จากกล้าไม้ประดับ 13,400 บาท นอกจากนี้ยังมีครัวเรือนจำนวน 15 ครัวเรือนที่สามารถสร้างรายได้จริง โดยมีรายได้เฉลี่ยรวม 1,151.02 บาทต่อครัวเรือนต่อเดือน (ร้อยละ 33.21 เมื่อเทียบกับรายได้เดิม) แม้ข้อมูลดังกล่าวจะเป็นรายได้ในระยะเริ่มต้น แต่สะท้อนถึงการช่วยลดความเสี่ยงด้านรายได้ที่ก้าวข้ามข้อจำกัดด้านฤดูกาล เนื่องจากการออกแบบโครงสร้างรายได้ให้มีความหลากหลายทั้งจากกล้าไม้ป่าตามฤดูกาล กล้าไม้ประดับที่จำหน่ายได้ตลอดปีและการจัดการเมล็ดพันธุ์แห้งเพื่อรองรับความเสี่ยงจากสภาพอากาศที่ไม่แน่นอน ผลลัพธ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงช่องทางสร้างรายได้ในระดับชุมชน โดยเกิดการเปลี่ยนผ่านบทบาทของครัวเรือนยากจนจาก “ผู้เก็บรวบรวม” ไปสู่ “ผู้ผลิต” ครอบคลุม

กระบวนการตั้งแต่ต้นน้ำ (การเก็บเมล็ดพันธุ์) กลางน้ำ (การเพาะชำและเพิ่มมูลค่า) ไปจนถึงปลายน้ำ (การจำหน่ายและเชื่อมโยงตลาด) และการเชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือความร่วมมือในการจำหน่ายผลผลิตกับร้านค้า และหน่วยงานในท้องถิ่นเพื่อสร้างตลาดรองรับผลผลิตล่วงหน้า เพื่อรองรับความเสี่ยงที่ช่วยลดผลกระทบจากความผันผวนของราคาและสถานะตลาดภายนอก ทำให้กลุ่มมีช่องทางจำหน่ายที่ต่อเนื่องมากขึ้น

อภิปรายผล

ผลการวิจัยพบสภาวะครัวเรือนแห่งกลางในตำบลตาเมียง ซึ่งมีสัดส่วนเด็กและผู้สูงอายุสูง สอดคล้องกับงานวิจัยของ ขจรศักดิ์ วงศ์วิรัช และคณะ ที่ศึกษารูปแบบการแก้จนในตำบลหัวเมือง จังหวัดลำปาง ซึ่งพบว่า โครงสร้างครัวเรือนยากจนมักประกอบด้วยผู้สูงอายุที่ต้องดูแลบุตรหลานเพียงลำพังเนื่องจากวัยแรงงานอพยพไปทำงานต่างถิ่น ส่งผลให้ขาดแคลนแรงงานในการทำการเกษตรหรือประกอบอาชีพหลัก (ขจรศักดิ์ วงศ์วิรัช และคณะ, 2566) ซึ่งลักษณะโครงสร้างครัวเรือนเช่นนี้สอดคล้องกับข้อค้นพบของ Ngamwong, N. et al. ที่พบว่าปัจจัยด้านโครงสร้างประชากรและทักษะความรู้เป็นตัวแปรสำคัญที่มีอิทธิพลเชิงบวกต่อศักยภาพการดำรงชีพอย่างยั่งยืนในบริบทของประเทศไทย (Ngamwong, N. et al., 2024) จากการวิเคราะห์ศักยภาพทุนการดำรงชีพ 5 มิติ (SLF) ที่พบว่า ทุนทางสังคมมีค่าเฉลี่ยต่ำสุดอยู่ในระดับอยู่ลำบาก สอดคล้องกับงานวิจัยของปรมัตต์ โปตาพล และคณะ ที่ศึกษาในเขตตำบลดงครั่งน้อย จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งพบว่าทุนมวลรวมอยู่ในระดับ “อยู่ยาก” โดยทุนทางสังคมเป็นจุดประจักษ์สำคัญ ทำให้คนจนปลีกตัวออกจากสังคม ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงเครือข่ายความรู้ (ปรมัตต์ โปตาพล และคณะ, 2568) สะท้อนถึง การถูกตีตราทางสังคมจนขาดการมีส่วนร่วม สอดคล้องกับ นิธยา นาดาราจัน และคณะ ที่เสนอว่าการวิเคราะห์ SLF ในศตวรรษที่ 21 จำเป็นต้องพิจารณาปัจจัยเชิงการเมืองและสังคมที่เบียดขับคนจนออกจากเครือข่ายความช่วยเหลือเพื่อให้เข้าใจรากเหง้าของความเปราะบางอย่างแท้จริง (Natarajan, N. et al., 2022) นอกจากนี้ผลการวิจัยพบว่าทุนกายภาพ (Physical Capital) มีค่าเฉลี่ยสูงสุดในระดับอยู่พอได้ ไม่สอดคล้องกับงานของ ชนินทร์ วะสินนท์ และคณะ ในพื้นที่จังหวัดสกลนคร ที่พบว่าทุนกายภาพเป็นข้อจำกัดหลักเนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่ห่างไกลและการเข้าถึงสาธารณูปโภคที่ยากลำบาก (ชนินทร์ วะสินนท์ และคณะ, 2567) สะท้อนให้เห็นว่า “ความยากจนในเชิงพื้นที่” มีบริบทของทุนที่แตกต่างกันตามสภาพภูมิศาสตร์และนโยบายการจัดการที่ดินในพื้นที่นั้น ๆ

สำหรับการออกแบบโครงการแก้จนด้วยนวัตกรรมกระบวนการที่มุ่งเน้นการปรับวิถีคิดผ่านแนวคิด “ศาลเวทนา” สอดคล้องกับงานวิจัยของ ยุทธนา กาเต็ม และคณะ ที่ศึกษาในพื้นที่อำเภอกรงปินัง จังหวัดยะลา ซึ่งใช้กระบวนการทางสังคมและการสร้างความสัมพันธ์เชิงบวกช่วยลดช่วยเหลือภาวะพึ่งพิง ความกลัวต่อความล้มเหลว และเพิ่มความเชื่อมั่นให้กับครัวเรือนยากจน (ยุทธนา กาเต็ม และคณะ, 2568) ถือเป็นการแก้ปัญหาความยากจนที่ให้ความสำคัญกับการสร้างความเชื่อมั่นและแรงจูงใจจากตัวคนในชุมชนเองสอดคล้องกับแนวคิดของ Wu, J. et al. ที่พบว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนสำหรับกลุ่มครัวเรือนในพื้นที่เปราะบางหรือกลุ่มชาติพันธุ์นั้น หัวใจสำคัญไม่ได้อยู่ที่การเสริมทรัพยากรภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่การเพิ่มความสามารถในการปรับตัวและความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองเพื่อให้ครัวเรือนก้าวพ้นภาวะพึ่งพิงสู่การสร้างรายได้ด้วยตนเอง (Wu, J. et al., 2023) และการทำงานวิจัยนี้ใช้แนวทางการเปลี่ยนทรัพยากรธรรมชาติ (เมล็ดพันธุ์ไม้ป่า) จาก “ทรัพยากรเพื่อยังชีพ” สู่ “สินทรัพย์เชิงเศรษฐกิจ” ถือเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาที่ใช้ฐานทรัพยากรท้องถิ่นเป็นตัวขับเคลื่อน ซึ่งนนทนันท์ พลพันธ์ และคณะ ได้เสนอไว้ว่าการใช้ศักยภาพเด่นของพื้นที่ (เช่น พื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้) มาสร้างมูลค่าเพิ่มทางการเกษตรจะช่วยลดต้นทุนการผลิตและสร้างความยั่งยืนได้มากกว่าการนำเข้าปัจจัยภายนอกเข้ามาในชุมชน (นนทนันท์ พลพันธ์ และคณะ, 2567) และสอดคล้องกับงานวิจัยของ Nguyen, T. L. & Ngo, T. S. ที่ระบุว่า การส่งเสริมทางเลือกอาชีพที่ลดการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้โดยตรง

เป็นกลยุทธ์สำคัญที่ช่วยลดความยากจนควบคู่ไปกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนในพื้นที่เขตพื้นที่อนุรักษ์ (Nguyen, T. L. & Ngo, T. S., 2022)

ในส่วนของการจัดการความสัมพันธ์ผ่านทุนทางสังคม ด้วยกิจกรรม “ลงแขกเพาะกล้าไม้” และ “วงโสมเหล” เพื่อสร้างความสัมพันธ์แบบแนบแน่นและลดช่องว่างทางสังคม สอดคล้องกับการวิจัยของ ขจรศักดิ์ วงศ์วิราช และคณะ ในพื้นที่จังหวัดลำปางที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมและการใช้ระบบพี่เลี้ยงเพื่อเชื่อมต่อคนจนเข้ากับปราชญ์ชาวบ้าน และยังช่วยสร้างความไว้วางใจ (ขจรศักดิ์ วงศ์วิราช และคณะ, 2566) กระบวนการดังกล่าวในพื้นที่ที่พหุวัฒนธรรมของตำบลตาเมียง (เขมร ลาว กูย) สอดคล้องกับข้อเสนอของ Wu, J. et al. ที่ระบุว่า การแก้ปัญหาในพื้นที่ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลาย จำเป็นต้องใช้ทุนวัฒนธรรมและบรรทัดฐานทางสังคมท้องถิ่นเป็นฐานในการสร้างความไว้วางใจ ซึ่งช่วยให้การถ่ายทอดนวัตกรรมเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้ดีกว่ารูปแบบการสั่งการจากบนลงล่าง (Wu, J. et al., 2023) นอกจากนี้ การบูรณาการแผนธุรกิจชุมชนเพื่อเชื่อมโยงครัวเรือนยากจนเข้าสู่ห่วงโซ่คุณค่าตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำ ยังสอดคล้องกับการวิจัยถอดบทเรียนความสำเร็จของประเทศไทยในงานของ ลี ชินฮอง และคณะ ที่ระบุว่า การจัดการความยากจนอย่างเบ็ดเสร็จจะสำเร็จได้ต่อเมื่อมีการเชื่อมโยงกลุ่มผู้ผลิตยากจนเข้ากับระบบตลาดและผู้ประกอบการ (SMEs) อย่างเป็นระบบ (ลี ชินฮอง และคณะ, 2565) ด้านปัจจัยหนุนเสริมภายนอก พบว่า หน่วยงานสนับสนุนภาคีเครือข่าย อาทิ เกษตรอำเภอพนมดงรัก พัฒนาชุมชนอำเภอพนมดงรัก ที่ว่าการอำเภอพนมดงรักและองค์การบริหารส่วนตำบลตาเมียง ร่วมกับเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านที่มีบารมีทางสังคมสูง โดยมีมหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์หนุนเสริมด้านการประสานงานในพื้นที่ มีส่วนสำคัญในฐานะทุนทางสังคมที่ช่วยสร้างความไว้วางใจและลดความรู้สึกแปลกแยกของคนจน สอดคล้องกับงานวิจัยของขจรศักดิ์ วงศ์วิราชและคณะ ที่พบว่าความสำเร็จของการแก้ปัญหาความยากจนในระดับพื้นที่ต้องอาศัยกลไกภาคีเครือข่ายและระบบพี่เลี้ยงเพื่อเชื่อมต่อคนจนเข้ากับปราชญ์ชาวบ้านเพื่อให้เกิดการยอมรับนวัตกรรม (ขจรศักดิ์ วงศ์วิราช และคณะ, 2566) และสอดคล้องกับงานวิจัยของนนท์ พลพันธ์และคณะ ที่พบว่า การบูรณาการความร่วมมือระหว่างหน่วยงานและใช้ศักยภาพเด่นของพื้นที่มาสร้างมูลค่าเพิ่มจะช่วยให้การแก้ปัญหายั่งยืนกว่าการพึ่งพาปัจจัยภายนอกเพียงอย่างเดียว (นนท์ พลพันธ์ และคณะ, 2567)

เมื่อพิจารณาในมิติทางเศรษฐกิจ แม้รายได้เฉลี่ยในช่วงเริ่มต้นจะอยู่ที่ 1,151.02 บาทต่อครัวเรือนต่อเดือน (ร้อยละ 33.21 เมื่อเทียบกับรายได้เดิม) ซึ่งถือว่ามีความสำคัญยิ่งต่อการปรับตัวเนื่องจากเป็นการผลิตที่อาศัยต้นทุนต่ำจากฐานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ สอดคล้องกับโมเดลแก๊งในโซนทุ่งกุลาร้องไห้ของนนท์ พลพันธ์ และคณะ ที่พบว่า การเปลี่ยน “ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อยังชีพ” มาเป็น “สินค้าเชิงคุณค่า” ช่วยให้รายได้รวมของครัวเรือนยากจนเพิ่มขึ้นและลดความเสี่ยงจากการพึ่งพาแรงงานนอกภาคเกษตรเพียงอย่างเดียว (นนท์ พลพันธ์ และคณะ, 2567) นอกจากนี้ การเชื่อมโยงห่วงโซ่คุณค่าที่ครอบคลุมตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำ (เก็บเมล็ดพันธุ์-เพาะ-จำหน่าย) ยังสอดคล้องกับข้อเสนอของปรมัตต์ โปตาพล และคณะ ที่สรุปว่าการแก้ปัญหาความยากจนอย่างเบ็ดเสร็จต้องมีใช้แค่การให้ทุนผลิต แต่ต้องสร้างระบบตลาดและช่องทางการจำหน่ายที่เชื่อมโยงกับผู้ประกอบการในพื้นที่ด้วย เพื่อเป็นการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจใหม่เพื่อลดการหลุดพ้นจากความยากจนในระยะยาว (ปรมัตต์ โปตาพล และคณะ, 2568)

องค์ความรู้ใหม่

นวัตกรรมกระบวนการเพื่อการดำรงชีพอย่างยั่งยืนของครัวเรือนยากจน เพื่อพัฒนาศักยภาพครัวเรือนยากจนให้สามารถพึ่งพาตนเองผ่านการใช้ทุนทางสังคมและทุนธรรมชาติในระดับพื้นที่ดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5 นวัตกรรมกระบวนการเพื่อการดำรงชีพอย่างยั่งยืนของครัวเรือนยากจน

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเพื่อออกแบบโครงการช่วยเหลือคนจนด้วยการสร้างและใช้นวัตกรรมแก้จนที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ตำบลตาเมียง อำเภอมโนรมย์ จังหวัดสุรินทร์ สามารถสังเคราะห์ข้อค้นพบเชิงประจักษ์ได้ว่า การแก้ไขปัญหาคือความยากจนในพื้นที่ตำบลตาเมียง อำเภอมโนรมย์ จังหวัดสุรินทร์ จำเป็นต้องอาศัยนวัตกรรมกระบวนการที่คำนึงถึงทุนการดำรงชีพของครัวเรือนควบคู่กับบริบททางสังคมและทรัพยากรของพื้นที่โดยเฉพาะในบริบทที่ครัวเรือนยากจนมีลักษณะเป็น “ครัวเรือนแออัด” ซึ่งมีข้อจำกัดด้านผลิตภาพแรงงานและทุนทางสังคมในระดับต่ำที่สุดอันนำไปสู่ภาวะพึ่งพิงสูง การประยุกต์ใช้กระบวนการคิดเชิงออกแบบ จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนานวัตกรรมกระบวนการที่เน้นการปรับเปลี่ยนวิธีคิดเพื่อยกระดับทุนมนุษย์ การจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ใหม่เพื่อเสริมสร้างทุนทางสังคม และการใช้ทุนธรรมชาติเป็นฐานการผลิตเพื่อเชื่อมโยงเข้าสู่ห่วงโซ่มูลค่าในระดับชุมชน ทำให้ครัวเรือนยากจนเปลี่ยนบทบาทจากผู้พึ่งพิงสู่การพึ่งตนเองที่มีศักยภาพในการสร้างรายได้และเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจฐานราก แม้รายได้ในระยะแรกยังไม่สูงมาก แต่มีความสำคัญต่อการเสริมสร้างความสามารถในการพึ่งพาตนเองและการลดความเปราะบางของครัวเรือนในระยะยาว อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยยังเป็นการดำเนินงานในระยะเริ่มต้นและอยู่ในบริบทพื้นที่เฉพาะของตำบลตาเมียง จึงควรมีการติดตามผลระยะยาว ทั้งในด้านรายได้ ความเข้มแข็งของเครือข่ายทางสังคม และความต่อเนื่องของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เพื่อประเมินความยั่งยืนของโมเดลในบริบทพื้นที่อื่นต่อไป สำหรับข้อเสนอแนะและการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ หน่วยงานภาครัฐระดับพื้นที่ อาทิ กรมการพัฒนาชุมชน สำนักงานเกษตรอำเภอ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรบูรณาการโมเดล “พี่เลี้ยงชุมชน” เข้าสู่แผนปฏิบัติการและกลไกการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนจน โดยมุ่งสร้าง “พื้นที่การเรียนรู้” เพื่อพัฒนาทุนทางสังคม ลดการตีตราคนจน และส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันผ่านกิจกรรมทางสังคม เช่น การโหม่งและการลงแขก ซึ่งจะช่วยให้เปลี่ยนบทบาทของประชาชนจากผู้รับการสงเคราะห์ไปสู่หุ้นส่วนการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม ควบคู่กับการส่งเสริมการจัดการธุรกิจชุมชนและการเพิ่มมูลค่าจากฐานทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อสนับสนุนการพัฒนาจากเกษตรเพื่อยังชีพสู่เกษตรเชิงพาณิชย์อย่างเป็นรูปธรรม นอกจากนี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนการเชื่อมโยงตลาดและห่วงโซ่มูลค่าอย่างต่อเนื่อง

โดยเฉพาะการยกระดับช่องทางการจำหน่ายสู่การตลาดออนไลน์ และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับผู้ประกอบการภายนอกพื้นที่ เพื่อขยายฐานลูกค้าและลดความเสี่ยงจากการพึ่งพาตลาดท้องถิ่นเพียงอย่างเดียว ขณะเดียวกัน การศึกษาในอนาคตควรมุ่งเน้นการวิจัยเชิงติดตามระยะยาวเพื่อประเมินความยั่งยืนของโมเดล การศึกษาเปรียบเทียบในบริบทพื้นที่ที่แตกต่างกัน รวมถึงการขยายขอบเขตการวิจัยไปสู่ประเด็นการสื่อสาร การตลาดดิจิทัลสำหรับวิสาหกิจชุมชน การวิเคราะห์โครงสร้างต้นทุนและกำไรในห่วงโซ่คุณค่าข้ามพื้นที่ ตลอดจน การพัฒนาเครื่องมือวัดผลลัพธ์ทางสังคมและจิตวิทยาในการวัดระดับขีดความสามารถในการพึ่งพาตนเองของครัวเรือนยากจนอย่างเป็นระบบ

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณทุนสนับสนุนจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) ปีงบประมาณ 2564 สำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ภายใต้ โครงการวิจัยการพัฒนาภาคีเครือข่ายด้วยนวัตกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนในจังหวัดสุรินทร์แบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ สัญญาเลขที่ A14F640102

เอกสารอ้างอิง

- ขจรศักดิ์ วงศ์วิราช และคณะ. (2566). รูปแบบการแก้ปัญหาความยากจนแบบมุ่งเป้าพื้นที่ตำบลหัวเมือง อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง. วารสารสังคมศาสตร์และวัฒนธรรม, 7(12), 12-23.
- ชนินทร์ วะสินนท์ และคณะ. (2567). การสร้างต้นแบบนโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจนในพื้นที่นาร่อง ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร. วารสารวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, 4(1), 13-28.
- ทำนอง เชื้อมกลาง. (17 มี.ค. 2565). การบริหารจัดการกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเพาะพันธุ์กล้าไม้หนองคันนา. (ลดาวลีย์ ปัญตะยัง, ผู้สัมภาษณ์)
- นนทนันท์ พลพันธ์ และคณะ. (2567). การพัฒนาโมเดลแก้จนระดับพื้นที่เพื่อขจัดความยากจนและสร้างโอกาสทางสังคมในโซนพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ด. Journal of Roi Kaensarn Academi, 9(8), 51-68.
- ปรมัตถ์ โปตาพล และคณะ. (2568). การพัฒนาโมเดลแก้จนเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างเบ็ดเสร็จและแม่นยำ กรณีศึกษา ตำบลดงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด. วารสารศรีวนาลัยวิจัย, 15(2), 305-319.
- ประพันธ์ พาละพล. (5 ต.ค. 2564). แนวคิดศาลเทวดา. (ลดาวลีย์ ปัญตะยัง, ผู้สัมภาษณ์)
- พงษ์ชาญ ณ ลำปาง และคณะ. (2565). การพัฒนาภาคีเครือข่ายด้วยนวัตกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนในจังหวัดสุรินทร์แบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ. ใน รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.
- ยุธนา กาเต็ม และคณะ. (2568). นวัตกรรมการขับเคลื่อนงานแก้ไขปัญหาความยากจนด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมที่สอดคล้องกับบริบทครัวเรือนเป้าหมายแบบบูรณาการ. วารสารสังคมศาสตร์และวัฒนธรรม, 9(1), 313-327.
- ลี ชินฮอง และคณะ. (2565). ถอดบทเรียนความสำเร็จของนโยบายแก้ไขปัญหาความยากจนในชนบทของจีน. วารสารเศรษฐศาสตร์และกลยุทธ์การจัดการ, 9(1), 230-248.
- สมาชิกกลุ่มเพาะกล้าไม้ ก. (30 เม.ย. 2565). การปรับเปลี่ยนวิธีคิดสู่การลงมือทำ. (ลดาวลีย์ ปัญตะยัง, ผู้สัมภาษณ์)
- สมาชิกกลุ่มเพาะกล้าไม้ ข. (30 เม.ย. 2565). ผลกระทบจากความยากจน. (ลดาวลีย์ ปัญตะยัง, ผู้สัมภาษณ์)
- สมาชิกกลุ่มเพาะกล้าไม้ ค. (30 เม.ย. 2565). การยกระดับทักษะอาชีพเสริมและการพึ่งพาตนเอง. (ลดาวลีย์ ปัญตะยัง, ผู้สัมภาษณ์)
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2563). รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและเหลื่อมล้ำของประเทศไทย ปี 2562. กรุงเทพมหานคร: กองพัฒนาข้อมูลและตัวชี้วัดสังคม.

- สุขสันต์ ละมัว. (31 มี.ค. 2565). การเป็นพี่เลี้ยงในกลุ่มเพาะกล้าไม้. (ลดาวัลย์ ปัญตะยัง, ผู้สัมภาษณ์)
- สุวพงศ์ กิติภัทย์พิบูลย์. (7 เม.ย. 2564). การแก้ไขปัญหาคความยากจนในจังหวัดสุรินทร์. (พุฒิพงษ์ รั้งจันทร์, ผู้สัมภาษณ์)
- หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.). (2566). แนวทางดำเนินงานการจัดความยากจนแบบเบ็ดเสร็จแม่นยำ: ถอดบทเรียนจากโครงการวิจัยแก้จน 20 จังหวัด. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- DFID. (1999). Sustainable Livelihoods Guidance Sheets. London: Department for International Development.
- Natarajan, N. et al. (2022). A sustainable livelihoods framework for the 21st century. *World Development*, 155, 105898. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.105898>.
- Ngamwong, N. et al. (2024). Factor analysis of sustainable livelihood potential development for poverty alleviation using structural equation modeling. *Sustainability*, 16(10), 4213. <https://doi.org/10.3390/su16104213>.
- Nguyen, T. L. & Ngo, T. S. (2022). The importance of socio-economic development to sustainable natural resources management in rural areas: A case study of sustainable livelihoods and forest management in Xuan Nha Nature Reserve in Northwestern Vietnam. *Vietnam Journal of Agricultural Sciences*, 5(1), 1345-1358.
- The d.school. (2010). Bootcamp Bootleg. Stanford: Hasso Plattner Institute of Design.
- Wu, J. et al. (2023). Sustainable development of farmers in minority areas after poverty alleviation relocation: Based on an improved sustainable livelihood analysis framework. *Land*, 12(5), 1045. <https://doi.org/10.3390/land12051045>.